

ВІДГУК

**офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента,
доцента кафедри конституційного права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
Мочульської Марти Євгенівни на дисертаційну роботу Продан Вікторії
Іванівни на тему: «Конституційно-правове регулювання права на освіту:
вітчизняний досвід та зарубіжна практика»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»
від 01.02.2024 р.**

Актуальність теми дисертаційної роботи.

Право на освіту є одним з фундаментальних прав людини, яке має вирішальне значення для соціального, економічного та культурного розвитку суспільства. Дослідження конституційно-правового регулювання права на освіту є важливим та необхідним з точки зору загальної стратегії розвитку держави, адже належне конституційне регулювання, реалізація та захист права на освіту прямо впливає на конкурентоспроможність країни, розвиток науки і технологій, а також формування інтелектуального потенціалу. Дослідження конституційно-правового регулювання права на освіту також виправдане з погляду захисту прав людини, позаяк освіта є необхідним елементом для повноцінного життя, а забезпечення конституційних гарантій у цьому контексті є важливим аспектом правозахисної діяльності.

Актуальність теми також підтверджується компаративістською складовою. Так, порівняльний аналіз конституційно-правового регулювання права на освіту різних держав дозволяє ідентифікувати ефективні практики та вдосконалювати національну систему освіти відповідно до міжнародних стандартів зі збереженням своїх особливостей.

Окрім цього, в сучасних кризових умовах, таких як епідемія, війна та економічна нестабільність, дослідження конституційно-правового регулювання права на освіту набуває додаткової актуальності. Зазначене є важливим з погляду захисту освітніх прав громадян у невизначених та важких умовах. Це

дисертаційне дослідження включає характеристику того, яким чином конституційні норми забезпечують сталість права на освіту під час кризових ситуацій, та яким способом провадити доступ до якісної освіти навіть у екстремальних обставинах. Саме тому це дослідження може стати підґрунтям для розробки ефективних стратегій та прийняття законодавчих рішень з метою забезпечення стійкості освітнього процесу та захисту прав учасників освітнього процесу у періоди викликів.

Наукове дослідження ґрунтується на комплексному аналізі положень Конституції України, а також законів «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про Конституційний Суд України», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану», постанови Кабінету Міністрів України Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, а також в межах Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр. та інших нормативних джерел. Дисертація відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2019-2023 рр. Тема дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей», яка розробляється науковцями Ужгородського національного університету (номер державної реєстрації 0119U102624).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційна робота Вікторії Іванівни Продан містить обґрунтовані наукові положення, логічні висновки та рекомендації щодо вирішення низки теоретичних та практичних питань, пов'язаних з дослідженням конституційно-правового регулювання права на освіту та його вдосконаленням в розрізі сучасних кризових ситуацій.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. В основу дисертаційного дослідження

закладено філософський метод діалектики. Задля вирішення поставлених перед дисертанткою завдань також було використано такі методи пізнання як: історико-правовий, логіко-семантичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, метод аналізу та синтезу. Історико-правовий метод дослідження використано для аналізу генезису наукової думки про еволюцію, становлення та розвиток права на освіту (підрозділ 1.1.). Логіко-семантичний метод дозволив поглибити та удосконалити понятійно-категоріальний апарат дослідження, у тому числі виявити основні філософські підходи до розуміння освіти як ціннісної категорії та основоположного права, а також гарантій права на освіту (підрозділ 1.2, 3.1). Порівняльно-правовий метод застосовано під час дослідження міжнародних та регіональних стандартів права на освіту (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1). Метод аналізу та синтезу використано при дослідженні сучасного стану функціонування освіти в умовах кризових ситуацій (підрозділ 3.2).

Висновки та пропозиції було сформульовано на підставі наукових праць українських і зарубіжних вчених, котрі досліджують окреслені питання.

Теоретичну базу дослідження проблематики конституційно-правового регулювання права на освіту становлять праці таких українських та зарубіжних учених як: В. Андрущенко, Н. Бондаренко, В. Боняк, Д. Гавіланес, М. Галицька, Н. Головіна, Б. Єрасов, Т. Коваль, А. Колот, Т. Коляда, О. Котуха, В. Кравець, Є. Красняков, В. Кремень, Н. Кузнецова, О. Кулініч, Т. Куценко, Л. Мартіросян, М. Мацькевич, С. Машкіна, Л. Медвідь, О. Мельничук, І. Передборська, Т. Подорожна, М. Прищак, П. Пузирьова, С. Терепищій, Т. Тищенко, М. Ткаченко, Л. Товажнянський, О. Тоцька, Т. Усатенко, К. Ходаковська, Л. Хомич, А. Bloom, С. Edwards-Groves, J. Krishnamurti, M. J. Herskovits, N. Noddings, S. Yonezawa, S. Kemmis, та інші.

Новизна отриманих результатів дисертаційного дослідження підтверджується належною апробацією. Основні результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний

університет». Окремі положення, висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертації, отримали також апробацію на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, а також у роботі міжнародних правових шкіл, зокрема: XIV міжнародній науково-практичній конференції *«Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів»* (м. Ужгород, 28-29 квітня 2022 р.); міжнародній науково-практичній конференції *«Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна»* (м. Ужгород, 26 травня 2022 р.); міжнародній правовій школі *«Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії»* (м. Ужгород, 27 червня 2022 р.); міжнародній правовій школі *«Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз»* (м. Ужгород, 14 липня 2022 р.); міжнародній правовій школі *«Національний та міжнародно-правовий механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни»* (м. Ужгород, 23 серпня 2022 р.); міжнародній правовій школі *«Освіта та наука в умовах війни: конституційно-правові стандарти та сучасні українські реалії»* (м. Ужгород, 22 вересня 2022 р.); міжнародній правовій школі *«Право в умовах війни: пріоритети, завдання, функції»* (м. Ужгород, 14 жовтня 2022 р.); міжнародній правовій школі *«Праця та її оплата, відпочинок в умовах війни: конституційні гарантії та раціональні можливості»* (м. Ужгород, 18 листопада 2022 р.); міжнародній правовій школі *«Ювенальна юстиція в умовах війни: правові аксіоми та українські реалії»* (м. Ужгород, 20 грудня 2022 р.).

Структура дисертації Вікторії Іванівни є цілісною та логічною, повністю відповідає меті і завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на шість підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг

дисертаційної роботи становить 319 сторінок, з них основного тексту – 232 сторінки. Список використаних джерел – 330 найменувань.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження. Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота є одним із перших у національній юридичній науці комплексним дисертаційним дослідженням конституційно-правового регулювання освіти в Україні та зарубіжних державах, в якому акцентується увага на особливостях правового регулювання права на освіту та функціонування освітньої системи в умовах кризових ситуацій та містить рекомендації щодо шляхів вдосконалення та модернізації сучасної освітньої політики.

У процесі здійсненого дослідження авторкою сформульовано низку наукових положень та висновків, що містять наукову новизну:

- вперше:*
- здійснено авторський підхід із розкриття дефініцій «освіти як ціннісної парадигми», «освіти як основоположного права», «освіти як процесу»;
 - досліджено кореляцію нормативних гарантій та обмежень права на освіту, під якою слід розуміти взаємозв'язок та взаємодію між законодавчими та іншими правовими нормами, які забезпечують право на освіту, і нормами, які встановлюють обмеження або умови для здійснення цього права;
 - запропоновано обмеження права на освіту диференціювати на три групи: обмеження-події, обмеження-дії, обмеження-ситуації;
 - введено авторське визначення «вдосконалення освітньої політики», під яким слід розуміти систематичний процес аналізу, розробки та впровадження стратегій, законодавчих актів і програм з метою покращення освітньої системи, забезпечення доступності, якості та різноманітності освітніх послуг, а також відповідності освіти потребам суспільства і ринку праці;
 - запропоновано внесення змін до Закону України «Про освіту», а саме статті 6, увага якої присвячена «засадам державної політики у сфері освіти та

принципам освітньої діяльності», зокрема, доповненням даної статті таким принципом як «інноваційність» освітньої політики;

- встановлено за доцільне внесення змін до Закону України «Про освіту», а саме, до частини 12 статті 1 додати примітку 1, яку викласти таким чином: 12¹ «Гендерна інклюзія» – активна практика та політика, спрямована на забезпечення рівних можливостей, прав та участі для жінок, чоловіків та осіб з іншими гендерними ідентичностями в усіх сферах освітнього процесу;

удосконалено:

- парадигму історико-правового розуміння впровадження та регулювання освіти у світі за допомогою наступних історичних періодів: I етап: Епоха Давнього Світу: Первісна ера і Античність (кін. II – поч. III тис. до н.е.), Античний період (800 р. до н.е. – 600 р. н.е.); II етап: Доба Середньовіччя (від V до сер. XI століть, від XI до XIV століть і від XIV до XVI століть, який також відомий як епоха Відродження); III етап: Епоха Просвітництва (XVII-XVIII ст.); IV етап: Період індустріальної революції та модернізації (сер. XIX ст. – сер. XX ст.); V етап: Сучасність (починаючи з середини 20-го століття і до сьогодення часу);

- наукову сферу гарантій права на освіту, під якими слід розуміти сукупність юридичних, соціальних та інституційних засобів і умов, які забезпечують реалізацію, захист та збереження права кожної особи на доступ до якісної освіти виключаючи будь які дискримінаційні прояви та перешкоди;

- дослідження сфери «навчання протягом життя» та її розвитку на території України;

набули подальшого розвитку:

- пропозиції щодо необхідності внесення змін до наукових програм, історичних в першу чергу, з метою запобігання в майбутньому новим воєнним викликам та виховання толерантного, мирного суспільства без війни;

- науковий підхід щодо доцільності введення у навчальний процес вищих навчальних закладів такої дисципліни, як «Освітнє право», чому, безперечно сприяють такі супроводжуючі фактори: підвищення правової грамотності;

підготовка фахівців в галузі освіти; розвиток аналітичних навичок; можливості для дослідницької роботи; посилення рівня правознавства в суспільстві;

– пропозиції щодо необхідності здійснення змістовних та модернізованих досліджень у сфері регулювання права на освіту в умовах сучасних кризових ситуацій.

Дисертація Продан В.І. містить наукові положення, висновки, рекомендації, які характеризуються новизною, фундаментальністю, повнотою наукового обґрунтування та є цінними і з теоретичної, і з практичної точки зору. Елементи наукової новизни дисертаційної роботи здобувачки, їх кількість, кваліфікаційні ознаки повністю відповідають нормативним вимогам.

Оцінка змісту та завершеності дисертації.

У вступі дисертації обґрунтовано актуальність теми, встановлено зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів дослідження.

У розділі 1 «Концептуалізація освіти як наукової категорії: історичний та філософсько-правовий дискурси» досліджується еволюція становлення та розвитку освіти як ціннісної парадигми, а також теоретико-методологічні аспекти філософії сучасної освіти.

Цінним є підхід, відповідно до якого освіта як ціннісна політико-правова категорія, не завжди існувала в тій формі, в якій ми її знаємо зараз. Шлях освіти до її розвитку, визнання та впровадження на всіх рівнях державного управління є тривалим та здійснювався впродовж різних історичних періодів. Зокрема, за допомогою методу хронології матеріал систематизовано у послідовність подій у хронологічному порядку, тоді як метод періодизації дозволив авторці виділити ключові етапи розвитку освітньої парадигми та виявити якісні зміни, що відбувалися на кожному з цих етапів, а саме: I етап: Епоха Давнього Світу: Первісна ера і Античність (кін. II – поч. III тис. до н.е.), Античний період (800 р. до н.е. – 600 р. н.е.); II етап: Доба Середньовіччя (від V до сер. XI століть, від XI

до XIV століть і від XIV до XVI століть, який також відомий як епоха Відродження); III етап: Епоха Просвітництва (XVII-XVIII ст.); IV етап: Період індустріальної революції та модернізації (сер. XIX ст. – сер. XX ст.); V етап: Сучасність (починаючи з середини 20-го століття і до сьогоднішнього часу).

Разом з тим, в першому розділі дії дисертаційної роботи розглянуто основні історичні рамки розвитку освіти на українських землях та представлено даний підхід в наступному вигляді:

1. Освіта в Київській Русі (IX ст—XIII ст.);
2. Освіта в період козацької України та у складі Речі Посполитої (XV ст. XVIII ст.);
3. Освіта в Українській Народній Республіці та в період українізації (пер. пол. XX ст.);
4. Освіта в Радянській Україні (др. пол. XX ст.);
5. Сучасний період (поч. з 1991 року).

Дисертантка зауважує, що освіта є не лише транспортуванням знань, але й складним процесом розвитку особистості, що включає в себе моральні, креативні, та самовиразні аспекти. Резюмовано, що філософія сучасної освіти враховує глобальні виклики та тенденції, такі як швидкі зміни в технологіях та суспільстві, та пропонує нові підходи до навчання і виховання, спрямовані на розвиток критичного мислення, творчості та гармонійного розвитку індивіда і суспільства.

Погоджуємось із позицію авторки в частині тлумачення філософії освіти як об'єкту глибокого філософського розгляду, який включає аналіз та рефлексію щодо сутності освіти, її впливу на індивіда, суспільство і культуру.

Розділ 2 «Міжнародні-правові засади регулювання права на освіту та Болонський процес» присвячений аналізу та характеристиці міжнародно-правових стандартів права на освіту, а також змісту та сутності нормативно-правових аспектів Болонського процесу та Європейських стандартів вищої освіти.

Слушною є позиція, що міжнародні стандарти права на освіту визначають важливий фундаментальний принцип, за якого кожна особа наділяється правом на освіту незалежно від її статусу, походження чи соціальних обставин. Ці стандарти закликають до недискримінації і забезпечення рівного доступу до освіти для всіх груп населення, включаючи дітей, національні меншини, осіб з інвалідністю та інших вразливих категорій.

Аргументованою є позиція авторки, за якої під міжнародними стандартами прав людини слід розуміти сукупність міжнародно-правових норм, які закріплюють перелік основоположних прав і свобод, що є обов'язковими для держав-учасниць відповідних міжнародних угод або конвенцій, формулюють зміст людських прав і свобод, встановлюють зобов'язання держав щодо їх визнання та забезпечення, а також надають гарантії для їх реалізації та захисту, враховуючи при цьому законні обмеження даних прав і свобод.

Погоджуємось з позицією авторки в частині, що європейські стандарти додатково наголошують на ролі вищої освіти та сприянні доступності до неї на основі особистих здібностей. Вони також стимулюють міжнародне співробітництво в галузі освіти. Забезпечення відповідності цим стандартам має велике значення для інтеграції України у глобальний міжнародний та європейський освітній простір і сприяє підвищенню якості та доступності освіти для всіх громадян.

Разом з тим, позитивні зарубіжні практики регулювання права на освіту мають ефект для вітчизняної рецепції в тому числі, особливо з питань дотримання освітніх стандартів під час воєнного стану.

У розділі 3 «Конституційно-правові тенденції модернізації забезпечення права на освіту в умовах сучасних кризових ситуацій» проаналізовано кореляцію нормативно-правових гарантій та обмежень права на освіту, а також конституційно-правові механізми вдосконалення освітньої політики.

Здобувачка підкреслює, що кореляція між нормативно-правовими гарантіями та обмеженнями полягає в тому, що законодавство має забезпечити

баланс між правами особи на освіту та загальними інтересами суспільства та держави. Обмеження можуть бути обґрунтованими лише в тих випадках, коли вони визнані законними, демократичними, необхідними та пропорційними.

Встановлено, що вдосконалення конституційно-правового регулювання права на освіту є актуальним завданням в сучасному суспільстві, де освіта визнається не лише ключовим чинником особистого розвитку, але й стратегічним ресурсом для національного успіху та інноваційного розвитку.

Дисертаційне дослідження завершується обґрунтованими, аргументованими, теоретично і практично цінними висновками, що впливають зі змісту дисертації.

Аналіз дисертаційної роботи свідчить, що дисертантка досягла мети дослідження, дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Зауваження щодо дисертаційної роботи. Незважаючи на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Продан В.І., варто виокремити певні дискусійні положення:

1. Особлива увага в дисертаційному дослідженні присвячена характеристиці гарантій права на освіту. Виокремлюючи конституційні гарантії права на освіту, дисертантка, на стор. 194 дисертаційної роботи зазначає, що, конституційне право на освіту виступає одночасно і як гарант, і як механізм, який забезпечує можливості повноцінної реалізації проголошених прав. На публічному захисті вбачаємо за необхідне почути остаточне бачення дисертантки щодо аргументації висловленої позиції, зокрема, яким чином право на освіту виступає механізмом реалізації прав та яким чином їх гарантує, зважаючи на його правову природу.

2. В додатках до дисертаційного дослідження, а саме Таблиці 1, авторка вказує серед одного із змістовних елементів права на освіту «захист освіти від комерціалізації». Потребує уточнення з боку дисертантки, як саме в цьому дослідженні розуміється поняття «комерціалізація» Пропонуємо на публічному захисті розкрити змістове та сутнісне наповнення даної категорії, загрози, які

може створити комерціалізація для освітньої системи та її вплив на реалізацію права на освіту .

3. На стор. 257 дисертантка викладає ключові кроки, дотримання яких є доцільним для максимально можливого забезпечення освіти в умовах війни в Україні, зокрема, «удосконалення педагогічних підходів, які сприяють вихованню толерантного та мирного суспільства». В даному випадку виникає запитання, які саме методи навчання, педагогічні техніки чи програми можуть бути ефективними в контексті збройного конфлікту та війни для виховання толерантності та сприяння миру.

4. Дисертантка цілком обгрунтовано значну увагу в ході дослідження звертає на особливості конституційно-правового регулювання та реалізації права на освіту у різних кризових ситуаціях. Вже сьогодні ми бачимо вплив повномасштабного вторгнення російської федерації на освітню політику держави та реалізацію права на освіту, зокрема, в контексті її доступності та рівності учасників освітнього процесу. Законодавчі зміни, які пропонуються сьогодні, включають ряд дискусійних питань, зокрема, щодо рівності прав здобувачів на вістрочку від призову на військову службу залежності від рівня освіти, який вони здобувають, та навчання за бюджетні кошти, чи за кошти фізичних/юридичних осіб. Погоджуючись з думкою про те, що певні обмеження права на освіту можуть встановлюватися в таких кризових ситуаціях, варто додатково аргументувати позицію дисертантки щодо розуміння пропорційності таких обмежень в умовах воєнного стану в Україні.

Зазначені зауваження носять рекомендаційний характер та не впливають на високий фундаментальний рівень праці, поданої до захисту.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено в чотирьох наукових статтях, що опубліковані у періодичних наукових фахових виданнях, та дев'яти тезах наукових доповідей на науково-практичних конференціях та міжнародних правових школах.

Відсутність порушення академічної доброчесності.

Виконане дисертаційне дослідження є актуальним, має наукову новизну та практичну цінність. Дисертаційна робота характеризується ґрунтовністю.

Загальний висновок. Дисертаційна робота **Продан Вікторії Іванівни на тему: «Конституційно-правове регулювання права на освіту: вітчизняний досвід та зарубіжна практика»** виконана вперше, є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримані нові, науково обґрунтовані та практично цінні результати, котрі передбачають вирішення низки теоретичних та практичних питань, пов'язаних з конституційно-правовим регулюванням права на освіту крізь призму вітчизняного та зарубіжного досвіду, враховуючи, в тому числі, сучасні кризові ситуації.

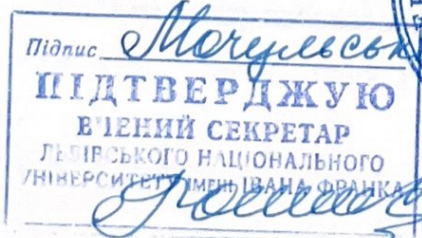
Вище викладене дає підстави вважати, що дисертація **Продан Вікторії Іванівни на тему: «Конституційно-правове регулювання права на освіту: вітчизняний досвід та зарубіжна практика»** та рівень наукової кваліфікації здобувачки відповідають вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а також Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» №40 від 12.01.2017 р. (із змінами та доповненнями), а дисертантка **Продан Вікторія Іванівна** заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доцент кафедри конституційного права
юридичного факультету

Львівського національного університету
імені Івана Франка,
кандидат юридичних наук, доцент

Марта МОЧУЛЬСЬКА

Мочульська
Марта
Євгенівна

Автор цифрового
підпису
Мочульська
Марта Євгенівна
Дата: 2024.02.01
17:58:13 +02'00'